

مفاهیم بانکی

توجه: مطالب و تعاریف این قسمت صرفاً جهت آشنایی مراجعه کنندگان با مفاهیم اساسی بانکداری اسلامی و توضیحات مرتبط در قانون عملیات بانکی بدون ربا و آیین نامه‌های اجرایی آن ارایه شده و بدین معنی نمی‌باشد که بانک مشترک ایران و ونزوئلا از امکان ارایه تمامی این عناوین به متقاضیان برخوردار است، زیرا بانک مشترک در چارچوب ضوابط حاکم و بر مبنای ماهیت فعالیت مربوط، صرفاً خدماتی را عرضه می‌نماید که در سایر قسمتهای سایت به طور مشخص و به اختصار به آنها اشاره گردیده است (جهت کسب اطلاعات بیشتر در زمینه انواع خدمات قابل ارایه بانک، می‌توانید حضوراً به محل شعبه بانک مراجعه و اطلاعات و توضیحات تکمیلی را دریافت نمایند).

مقدمه:

امروزه پول و بانکداری از جمله مهمترین موضوعات اقتصادی در دنیا است. پول و بانکداری به دلیل ارتباط نزدیکی که با تغییرات حجم پول، تورم، بیکاری و تحولات اقتصادی دارد، دارای اهمیت است. هر روز موسسات پولی و مقررات جدیدی به منظور پاسخگویی به مسایل و مشکلات پدید می‌آید.

تعریف پول

در تعریف ابتدایی، پول وسیله، قطعه یا شیء است که انسان‌ها برای تبادل خواسته‌ها، خدمات، کالاها و نیازهای خود مورد استفاده قرار می‌دهند. در تعریف دیگر، پول عبارت است از آن چیزی که در داد و ستد و مبادله مورد قبول عموم افراد جامعه باشد. معمولاً بجز اسکناس و مسکوک و سپرده‌های دیداری (که بصورت چک قابل انتقال است)، سایر انواع دارائی‌ها را نمی‌توان پول نامید.

در تبدیل پول به دارائی‌های دیگر با دو نوع دارائی مواجه می‌شویم:

- ۱) دارائی‌هایی که به آسانی قابل نقد شدن هستند و به سهولت و سرعت می‌توان آنها را به پول نقد تبدیل نمود. نقد شونده‌ترین دارائی‌ها عبارتند از: سپرده‌های غیر دیداری یا همان شبه پول.
- ۲) دارائی‌هایی که به سهولت قابل تبدیل به پول نقد نیستند؛ برای نمونه: زمین و ساختمان.

وظایف سنتی پول

معمولاً سه وظیفه سنتی برای پول ذکر شده که عبارتند از:

(۱) وسیله مبادله،

(۲) واحد شمارش یا سنجش

(۳) ذخیره ارزش یا ثروت.

انواع پول

(۱) پول نقد؛ شامل اسکناس و مسکوک.

(۲) پول بانکی؛ شامل وجوه و اعتبارات بانکی در بانک‌های تجاری.

(۳) پول الکترونیک؛ شامل کارت‌های اعتباری.

شبه پول: شبه پول نزدیک‌ترین جانشین برای پول است. یکی از مهمترین خصوصیات شبه پول، ضد تورمی بودن آن در کوتاه‌مدت است چرا که دارندگان این دارایی لاقبل برای مدتی از هزینه و خرج کردن آن، منصرف شده‌اند.

چک: چک نوشته‌ای است که به موجب آن صادر کننده وجوهی را که نزد محال علیه است یا بعضاً و یا کلاً مسترد و یا به دیگری واگذار می نماید .

سفته: سفته سندی است که به موجب آن امضا کننده تعهد میکند مبلغی را در موعد معین یا عندالمطالبه در وجه حامل یا شخص معین یا به حواله کرد ان شخص کار سازی نماید.

برات: برات نوشته‌ای است که طلبکار یا کشنده برات به دیگری دستور می دهد مبلغ معینی را در سر رسید معین یا به رؤت در وجه شخص معین یا به حواله کرد او در محل تعیین شده بپردازد

تفاوت بین سفته و برات: در برات معمولاً سه نفر دخالت دارد در حالی که در سفته دو نفر دخالت می کند- برای برات وجود محل لازم است یعنی برات کش باید از برات گیر طلبکار بوده ویا اعتبار نزد وی داشته باشد در صورتی که در سفته وجود محل ضرورت ندارد - برات را باید به قبولی برات گیر رسانید در صورتی که سفته خود از طرف متعهد قبو شده است به عبارت دیگر سفته به محض صدور دین متعهد است در صورتی که برات بس از قبولی برات گیر بدهی تلقی می گردد - در برات قید اسم محال له الزامی است ولی سفته را می توان بدون ذکر محال له در وجه حامل صادر کرد.

عملیات بانکی: عبارت است از قبول سپرده، اعطای تسهیلات بانکی، معاملات برات و سفته، معاملات ارزی، عملیات مربوط به اوراق و اسناد بهادار، نقل و انتقال وجوه در داخل کشور و نظایر آن، طبق قانون.

واحد بانکی: عبارت است از شعبه، نمایندگی و باجه.

سیستم بانکی: به مجموعه‌ی بانک‌های تجاری، تخصصی و بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران اطلاق می‌شود.

بانک‌های تخصصی: بانک‌هایی هستند که فقط به زمینه‌های خاصی از فعالیت اقتصادی می‌پردازند و اعتبارهای خود را در جهت خاصی هدایت می‌کنند. بانک‌های صنعت و معدن، مسکن، کشاورزی و توسعه‌ی صادرات ایران از جمله بانک تخصصی می‌باشند.

بانک‌های تجاری: بانک‌هایی هستند که فعالیت اعتباری آنها به بخش اقتصادی خاص محدود نمی‌شود.

بخش دولتی: به دولت، شرکت‌ها، مؤسسات دولتی و شهرداری‌ها اطلاق می‌شود.

بخش غیردولتی: شامل بخش خصوصی، نهادهای انقلاب اسلامی و بعضی از شرکت‌های تحت پوشش وزارتخانه‌ها است.

تسهیلات اعطایی به بخش دولتی: تسهیلاتی است که سیستم بانکی در اختیار دولت، شرکت‌ها، مؤسسات دولتی و شهرداری‌ها قرار می‌دهد. این تسهیلات می‌تواند به صورت خرید اوراق بهادار دولتی (اسناد خزانه و اوراق قرضه) یا اعتبارات مستقیم باشد.

تسهیلات اعطایی به بخش غیردولتی: تسهیلاتی است که بانک‌ها از طریق قراردادهای مختلف اسلامی، به موجب قانون عملیات بانکی بدون ربا و آیین‌نامه‌های مصوب، از ابتدای سال 1363 به بخش غیردولتی اعطا می‌کنند. این قراردادها عبارتند از: مشارکت حقوقی، مشارکت مدنی، فروش اقساطی، سرمایه‌گذاری مستقیم، مضاربه، مزارعه، مساقات، جعاله، معاملات سلف، اجاره به شرط تملیک، قرض‌الحسنه و خرید دین.

سپرده‌های بخش غیردولتی: سپرده‌هایی است که به وسیله‌ی اشخاص حقیقی و حقوقی خصوصی، طبق ضوابطی به بانک‌ها سپرده می‌شود.

سپرده‌ها و وجوه بخش دولتی: مجموع سپرده‌هایی است که وزارتخانه‌ها، مؤسسات و شرکت‌های دولتی، نزد سیستم بانکی نگه می‌دارند.

وجوه اداره‌شده: وجوهی است که طبق قرارداد یا قانون، برای مصارف مشخصی در اختیار بانک گذارده می‌شود.

بانک به نیابت واگذار کننده و یا بدون نظارت وی، این وجوه را به مصارف تعیین شده می‌رساند.

سپرده‌های قانونی: درصد معینی از سپرده‌های دیداری و غیردیداری مردم نزد بانک‌ها است که باید مطابق قانون،

در بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران نگهداری شود.

سپرده‌های دیداری: به سپرده‌هایی اطلاق می‌شود که بانک در برابر دارنده‌ی آن متعهد است به محض رویت چک

از طرف او، وجه سپرده را به میزانی که در چک قید شده است، بپردازد. به سپرده‌های دیداری، سپرده‌های

قرض‌الحسنه‌ی جاری نیز گفته می‌شود.

سپرده‌های غیردیداری: بخشی از نقدینگی است که از درجه نقدشوندگی کمتری نسبت به پول برخوردار است و

شامل مجموع وجوه در حساب‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز و سرمایه‌گذاری مدت‌دار می‌باشد.

بدهی بخش دولتی: عبارت است از مجموع مانده‌ی تسهیلات و اعتباری که وزارتخانه‌ها یا شرکت‌های دولتی، طبق

مجوزهای قانونی خاص، از سیستم بانکی دریافت داشته‌اند.

بدهی بخش غیردولتی: عبارت از مجموع مانده‌ی تسهیلات و اعتباراتی است که توسط بانک‌ها، به بخش

غیردولتی اعطا می‌شود.

بورس اوراق بهادار:

محل ارتباط بانکداران، بازرگانان و واسطه‌های اوراق بهادار، به منظور مبادله اوراق بهادار برای تأمین منابع مالی مورد

نیاز بنگاه‌های تولیدی می‌باشد.

شرکت‌های تعاونی اعتبار: شرکت‌هایی هستند که تأمین نیازهای مالی اعضای تحت پوشش، در قالب پرداخت

انواع وام را بر عهده دارند و شامل شرکت‌های تعاونی اعتبار کارمندی، کارگری و اعتبار آزاد (سایر) می‌باشند.

الف) شیوه‌های تجهیز منابع در بانکداری بدون ربا در ایران

در بانکداری بدون ربا در ایران، تجهیز منابع از سه طریق زیر صورت می‌گیرد:

1. سپرده جاری

2. پس‌انداز

3. سرمایه گذاری

1. سپرده جاری در بانکداری بدون ربا

حساب جاری در بانکداری بدون ربا برای ایران ماهیت قرض داشته و به موجودی این گونه حساب‌ها هیچ سودی تعلق نمی‌گیرد. اشخاص حقیقی و حقوقی با افتتاح حساب وجوه مازاد بر نیاز خود را در بانک سپرده‌گذاری می‌کنند، سپس از طریق دسته چکی که از بانک دریافت می‌کنند از موجودی حساب خود به هر اندازه و به هر صورتی که مایل باشند، طبق مقررات بانک استفاده می‌کنند.

2. ماهیت فقهی سپرده پس انداز در بانکداری بدون ربا

ماهیت فقهی سپرده پس انداز، قرض بدون بهره دارد و بانک هیچ تعهدی به پرداخت سود ندارد. این حساب به مردم امکان می‌دهد که وجوه مازاد بر نیاز خود را به هر میزانی که باشد به بانک بسپارند و هر موقع که احتیاج داشتند از بانک دریافت کنند. علاوه بر آن، صاحبان این حساب‌ها در امر قرض الحسنه اعطایی از طرف بانک مشارکت کرده، از اجر و ثواب اخروی آن بهره‌مند می‌گردند. بانک‌ها برای تشویق مردم به پس انداز، پاره‌ای اولویت‌ها، امتیازات و جوایز برای صاحبان این حساب‌ها در نظر می‌گیرند. اگر به برخی از سپرده‌گذاران به صورت قرعه‌کشی جوایزی تعلق می‌گیرد، بدون شرط است؛ بنابراین از جهت شرعی اشکال نخواهد داشت.

3. ماهیت سپرده سرمایه گذاری در بانکداری بدون ربا

در سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار، بانک‌ها پس از کسر سپرده قانونی و نقدینگی، باقیمانده وجوه آن حساب‌ها را به وکالت از صاحبان سپرده در امور مشارکت، مضاربه، اجاره به شرط تملیک، معاملات اقساطی، مزارعه، مساقات، سرمایه‌گذاری مستقیم، معاملات سلف و جعاله به کار می‌گیرند. بانک‌ها بازپرداخت اصل سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار را تعهد می‌نمایند و منافع حاصل از عملیات مذکور را طبق قرارداد متناسب با مدت و مبلغ سپرده با رعایت سهم منابع بانک، پس از کسر هزینه‌ها و حق‌الوکاله، بین صاحبان سپرده‌ها تقسیم می‌کنند.

ب) شیوه‌های تخصیص منابع در بانکداری بدون ربا در ایران

بخشی از فصل سوم «قانون عملیات بانکی بدون ربا» موضوع تخصیص منابع توسط بانک‌ها مطرح گردیده که برجسته‌ترین مشخصه خاص آن در مقایسه با بانکداری سنتی اجتناب از ربا بوده است.

به موجب قانون مذکور، عمده نیازهای مالی متقاضیان واجد شرایط از طریق معاملات و قراردادهای مجاز شرعی ذیل‌الذکر تأمین می‌گردد:

1. قرض الحسنه:

قرض الحسنه اعطایی، عقدی است که به موجب آن بانک‌ها می‌توانند به عنوان قرض دهنده مبلغ معینی را طبق ضوابط مقرر به افراد یا شرکت‌ها به قرض واگذار کنند و گیرنده متعهد می‌شود معادل مبلغ دریافتی را باز پرداخت کند.

بانک‌ها به منظور حصول اطمینان از وصول مطالبات، تأمین کافی از مشتری می‌گیرند و حق دارند از بابت اعطای قرض الحسنه درصد مقرر کارمزد دریافت کنند.

2. مضاربه:

در این قرارداد بانک به عنوان مضارب، تأمین کننده وجه مورد لزوم (سرمایه مضاربه) و طرف دیگر قرارداد به عنوان عامل عهده‌دار انجام کلیه امور مربوط به موضوع قرارداد مضاربه می‌باشد. سود حاصل از انجام معامله مورد نظر بین بانک و عامل در پایان کار تقسیم خواهد شد و نسبت این تقسیم براساس توافق اولیه خواهد بود.

اگر در قرارداد مضاربه زمان تعیین نشود مضاربه می‌تواند تا هر زمانی استمرار داشته باشد اما در بانک‌ها مطابق آیین‌نامه اجرایی، حداکثر مدتی که سرمایه مضاربه می‌تواند در اختیار عامل قرار گیرد یک سال از تاریخ انعقاد مضاربه می‌باشد و عملیات عامل طی این مدت باید چنان صورت گیرد که حداکثر در سررسید قرارداد، کلیه وجوه حاصل از فروش، در حسابی که نزد بانک قرار دارد واریز شده باشد. یعنی بانک با آوردن این شرط قرارداد را برای مدت مشخصی منعقد می‌کند.

مطابق قانون، بانک با بررسی اطلاعات مذکور و تعیین میزان کل سرمایه مورد نیاز مضاربه و نسبت سهم سود طرفین (با رعایت ضوابطی که در این امر برای بانک‌ها معین شده است) در صورت وجود توجیه کافی، با آوردن شرایطی یا بدون شرط، باتقاضای متقاضی واجد شرایط موافقت و اقدام به انعقاد قرارداد می‌کند.

3. مشارکت مدنی:

مشارکت مدنی توسط بانک عبارت است از: «درآمیختن سهم‌الشرکه نقدی و یا غیرنقدی شریک با سهم‌الشرکه نقدی و یا غیرنقدی بانک یا تعاونی به نحو مشاع برای انجام کاری معین در زمینه فعالیت‌های

تولیدی، بازرگانی و خدماتی به مدت محدود به قصد انتفاع بر حسب قرارداد». مشارکت مدنی بانکداری همان عقد الشریکه است که در فقه به شریکه العنان نیز معروف است.

اشخاص (حقیقی یا حقوقی) که بخواهند برای تأسیس یا توسعه فعالیت‌های تولیدی، بازرگانی و یا خدماتی خود و یا ادامه این‌گونه فعالیت‌ها با بانک مشارکت مدنی کنند همانند متقاضی مضاربه بایستی علاوه بر اطلاعات هویتی اطلاعاتی چون موضوع مشارکت، میزان سرمایه مورد نیاز، سهم سرمایه پیشنهادی متقاضی از بابت خود (که نباید از ۲۰ درصد کم‌تر باشد)، حداکثر مدت مشارکت، پیش‌بینی خرید، هزینه فروش، سهم سود پیشنهادی متقاضی، وثیقه‌ای که برای ضمانت حسن اجرای کار به بانک می‌سپارد، را به بانک پیشنهاد و درخواست نماید.

بانک با بررسی اطلاعات مذکور و تعیین میزان کل سرمایه مورد نیاز مشارکت مدنی، سهم بانک و شریک، نسبت سود شریک و بانک، (با رعایت کلیه ضوابطی که در این امر برای بانک‌ها مقرر شده است)، و در صورت وجود توجیه کافی از نظر فنی و مالی و با آوردن شرایطی یا بدون شرط، با درخواست متقاضی واجد شرایط موافقت و اقدام به انعقاد قرارداد با وی می‌کند.

4. مشارکت حقوقی:

مشارکت حقوقی عبارت است از تأمین قسمتی از سرمایه شرکت‌های سهامی جدید یا خرید قسمتی از سهام شرکت‌های سهامی توسط بانک. طبق قانون، بانک‌ها از طریق مشارکت حقوقی، کمبود سرمایه شرکت‌های سهامی تولیدی (صنعتی، معدنی، کشاورزی، ساختمانی) و شرکت‌های سهامی و بازرگانی و خدماتی را تأمین می‌کنند و در پایان هر دوره مالی همانند دیگر سهام‌داران به نسبت سرمایه در سود شرکت سهیم می‌شوند.

5. فروش اقساطی:

بانک‌ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم جهت استفاده در امور تولیدی و خدماتی، کالاهای زیر را تهیه و از طریق فروش اقساطی (بیع نسبه اقساطی) در اختیار متقاضیان قرار دهند:

الف. مواد اولیه و لوازم یدکی.

ب. اموال منقول نظیر وسایل، ماشین آلات و تأسیسات.

ج. مسکن.

بانک با بررسی تقاضا، کالای مورد نظر را به صورت نقد خریداری کرده با احتساب سود بانک متناسب با مدت بازپرداخت به صورت بیع نسبه اقساطی به مشتری می‌فروشد.

6. معاملات سلف:

منظور از معامله سلف، پیش خرید نقدی محصولات تولیدی (صنعتی، کشاورزی، معدنی) به قیمت معین است. زمانی که تولیدکننده‌ای در جریان تولید کالا یا فرآورده، دچار کمبود سرمایه در گردش می‌شود می‌تواند از طریق پیش‌فروش قسمتی از تولید خود به بانک نیاز مالی بنگاه را تأمین نماید. متقاضی معامله سلف با بانک علاوه بر اطلاعات شخصی بایستی اطلاعاتی مانند مشخصات بنگاه تولیدی، میزان تولید و فروش، نوع و اوصاف کالای مورد معامله، قیمت کالا هنگام انعقاد قرارداد، قیمت پیش‌بینی در زمانی که محصول به دست می‌آید، زمان و مکان تحویل کالا و نوع وثیقه‌ای که به بانک می‌سپارد، را به بانک ارائه کند و بانک بعد از بررسی، موافقت خود را اعلام می‌کند. قیمت معامله سلف با انعقاد قرارداد به صورت یک جا و نقد به متقاضی واجد شرایط پرداخت می‌شود.

7. اجاره به شرط تملیک:

روش اجاره به شرط تملیک مبتنی بر عقد اجاره‌ای است که در آن شرط می‌شود مستأجر در پایان مدت اجاره در صورت عمل به شرایط مندرج در قرارداد، مالک عین مستأجره (مال موضوع اجاره) گردد.

8. مزارعه:

مزارعه یکی از عقود است که به موجب آن یکی از طرفین زمینی را برای مدت معین به طرف دیگر واگذار می‌کند تا در آن زراعت کرده و محصول را به نسبتی که توافق می‌کنند بین خود تقسیم کنند؛ طرف اول را مزارع و طرف دوم را زارع یا عامل می‌نامند. مزارعه را می‌توان یکی از روش‌های تأمین نیازهای مالی در بخش کشاورزی دانست. بانک‌ها در قرارداد مزارعه نقش مزارع را خواهند داشت، بنابراین زمانی می‌توانند اقدام به مزارعه کنند که بخواهند زمین یا سایر عوامل تولید یا تلفیقی از آن دو را در اختیار زارع قرار دهند. قرارداد مزارعه با تقسیم محصول و تحویل سهم بانک خاتمه می‌یابد ولی در مواردی بسته به نوع محصول ممکن است بانک مایل باشد سهم محصول خود را توسط عامل به فروش برساند. در این حالت موضوع شرط ضمن عقد در قرارداد ذکر خواهد شد.

9. مساقات:

مساقات یکی دیگر از عقود اسلامی است که براساس آن، معامله بین صاحب باغ میوه و امثال آن با عامل در مقابل حصه مشاع معین از ثمره واقع می‌شود. در این قرارداد بانک‌ها نقش صاحب باغ را خواهند داشت.

10. جعاله:

به موجب عقد جعاله، جاعل (کارفرما) در مقابل انجام عمل معین طبق قرارداد ملزم به پرداخت جعل (اجرت) معلوم می‌گردد. طرفی که عمل یا کار را انجام می‌دهد عامل (پیمان‌کار) نامیده می‌شود. از طریق استفاده از عقد جعاله در به‌کارگیری تسهیلات بانکی، برای بانک‌ها امکان گسترش و توسعه در امور مربوط به تولیدات صنعتی و کشاورزی، بازرگانی و خدماتی با تنظیم قرارداد به عنوان عامل یا در صورت اقتضا، به عنوان جاعل فراهم می‌گردد. در مواردی که بانک، عامل جعاله است در قرارداد مربوط، اختیار واگذاری قسمتی از کار به غیر را تحت عنوان جعاله ثانوی برای بانک لحاظ می‌نماید.

11. خرید دین:

عقد خرید دین نیز از جمله عقود است که هرچند تاکنون دارای دستورالعمل اجرایی بوده، ولیکن به شکل یک عقد مستقل در قانون عملیات بانکی بدون ربا مطرح نبوده است. با اجرای ضوابط جدید این عقد در شبکه بانکی کشور، مشکل بسیاری از واحدهای تولیدی، خدماتی و بازرگانی مرتفع خواهد شد.

براساس عقد خرید دین، بانک یا موسسه اعتباری به عنوان شخص ثالث، می‌تواند دین مدت‌دار بدهکار را به کمتر از مبلغ اسمی آن به صورت نقدی از داین خریداری نموده و بدین ترتیب موجبات رفع مشکلات نقدینگی این واحدها را فراهم نماید.

خرید دین قراردادی است که به موجب آن شخص ثالثی، دین مدت‌دار بدهکار را به کمتر از مبلغ اسمی آن به صورت نقدی از داین خریداری می‌کند.

تبصره: مبلغ اسمی رقمی است که در متن اسناد و اوراق تجاری ذکر گردیده و حاکی از میزان دین می‌باشد.

بانک‌ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم جهت تمامی بخش‌های اقتصادی، دیون موضوع اسناد و اوراق تجاری مدت‌دار متقاضیان را خریداری نمایند.

اسناد و اوراق تجاری به آن دسته از اسناد و اوراق بهادار اطلاق می‌گردد که مفاد آن حاکی از طلب حقیقی متقاضی باشد.

بانک‌ها موظفند قبل از خرید دین موضوع اسناد و اوراق تجاری، از حقیقی بودن دین و نقدشوندگی آن در سررسید، اطمینان حاصل نمایند.

مطابق ضوابط مقرر، بانک‌ها باید نسبت به حقیقی بودن بدهی و معتبر بودن بدهکار اطمینان پیدا کنند.

12. سرمایه‌گذاری مستقیم:

بانک‌ها می‌توانند در طرح‌های تولیدی و عمرانی که جنبه تجملی و غیرضروری ندارد به طور مستقیم به سرمایه‌گذاری مبادرت نمایند. سرمایه‌گذاری مستقیم عبارت است از تأمین تمام سرمایه لازم جهت اجرای طرح‌های تولیدی (صنعتی، معدنی، کشاورزی و ساختمانی)، بازرگانی و خدماتی که به صورت شرکت‌های سهامی تشکیل می‌شوند و توسط یک یا چند بانک (بدون مشارکت اشخاص حقیقی یا حقوقی دیگر) انجام می‌گیرد.